

El «Cant espiritual» d'Ausiàs March: classicisme, modernitat, universalitat

per Bernat Joan i Marí

March supera els trobadors i prefigura el Renaixement

Ausiàs March és el poeta més important del nostre Segle d'Or, el segle XV, emparentat també amb poetes (son pare i el seu oncle, Pere March i Jaume March, eren poetes que seguien l'estil trobadoresc, que aleshores ja havia quedat considerablement anquilosat).

Recordem que la poesia trobadoresca es basava, fonamentalment, en convencions. Per començar, l'ús del provençal la koiné lingüística de la literatura trobadoresca per als trobadors occitans, catalans, francesos i italians confegia un aire d'«artificialitat» a la poesia trobadoresca. No fa falta dir que l'artificialitat i la civilització van de la mà, i que no hi ha civilització sense artificialitat. Per això, hem de constatar, com no pot ser d'altra manera, que la primera civilització una mica complexa i refinada dins la Romània va venir de la mà de la poesia trobadoresca, de l'amor cortès, de les corts occitanes. Malauradament, aquella civilització, la més florent a l'Europa dels segles XI-XIII, va topar amb la voracitat de França i del Vaticà, que decidiren liquidar Occitània. Certament, la nació occitana no s'havia articulat com un estat, ni tan sols com un regne. Però tenia una cosa que feia comunitat: la seua cultura, la cultura trobadoresca. Aquesta cultura també englobava els actuals Països Catalans. Segons com haguessin anat les coses, certament, hauria pogut néixer una nació occitano-catalana. Però Simó de Montfort i els seus ho varen

Ausiàs March sembla que fou el model de Jacomart per pintar sant Sebastià.

impedir. Varen agafar com a excusa l'heretgia càtara i varen aprofitar l'avinentesa per liquidar qualsevol vestigi de poder occità. Fou aleshores quan es produí, efectivament, l'ocupació d'Occitània per part de França. No puc evitar d'expressar la nostàlgia pels «homes bons» i les «dones bones» (ja que les dones també varen tenir un paper molt destacat en l'anomenada heretgia càtara) que s'immolaren a Montsegur i en altres llocs d'Occitània abans de caure sota el jou de França i el Vaticà. Tenen resonàncies de la civilització lícia, d'arrel hel·lenística, que varen immolar-se, igual que els càtars de Montsegur, un parell de segles

abans de Crist, a la costa sud de l'actual Turquia.

Els autors catalans varen continuar mantenint la koiné provençal, però tot plegat entrà en una fase de llanguiment, que s'anà accentuant a mesura que, cronològicament, ens anàvem acostant al Renaixement.

Quan Ausiàs March va néixer, la literatura trobadoresca ja es trobava a les acaballes. És ben probable que si Ausiàs s'hagués decidit pel registre lingüístic usat pels seus parents no hagués destacat més que ells, dins la història de la literatura. Però allò que Ausiàs March volia expressar a través de la poesia no podia ajustar-se a cap tipus de koiné ni a cap convenció reconeguda fins aleshores.

La poesia d'Ausiàs March reclama, per damunt de tot, autenticitat. És la vida d'Ausiàs March, en tantes etapes completament tempestuosa, el que donarà sentit a la seua poesia. En bona part dels autors de la poesia trobadoresca no s'hi podia observar, en absolut, aquest lligam entre la poesia i la vida. La convenció, endemés, volia que aquest lligam no existís, i que, si existia, no es fes especialment evident. En la poesia d'Ausiàs March ocorrerà exactament tot el contrari.

Ausiàs March va ser soldat durant molt poc temps i, des de ben jove, va portar una vida cortesana, lliurat als plaers de la cort i al conreu de la poesia. Era un valencià d'esperit profundament mediterrani, atret inexorablement per la bona vida, que sovent comporta

pecat, des d'una perspectiva de l'ortodòxia religiosa. Casat dues vegades, amb Isabel Martorell, germana del gran Joanot Martorell, autor del *Tirant lo Blanc*, i amb Joana Escorna, dama de la noblesa mitjana valenciana, no va arribar a tenir fills de cap de les dues. Però en el seu testament deixa béns a cinc fills nascuts fora del matrimoni. No sabem si en va tenir d'altres, ni quantes varen ser les seues relacions que no acabaren en procreació. Sabem, això sí, que en la seua poesia hi ha endreces a diverses persones: «llir entre cards» (una dama que devia destacar per la seua bellesa), «plena de seny» (una altra amb qui es podia entendre millor en el pla intel·lectual), juntament amb «amor, amor» (que pot ser una simple imprecació a l'amor) i «oh, foll amor!» (que algú ha volgut atribuir a un amor homosexual, però del qual no tenim cap referència fefaent; només l'empipada de la reina Maria la Pietosa, que va acabar cridant-lo a capítol).

En la poesia d'Ausiàs March hi apareixen les pugnes entre cor i raó, entre idea i sentiment, entre allò que atrau i allò que convé, tan humanes. Ens mostra descarnadament el dubte entre anar amb la dama que destaca per la seua bellesa i aquella amb qui pot tenir una conversa entre iguals, quan ens exposa, ben clarament, que es troba com aquell que ha d'escollir entre dos fruits que es troben en un arbre, i, per una cosa o una altra, tots dos l'atrauen. I no sap quin prendre. Aquest tipus de dubte converteix Ausiàs March en un poeta «modern» per a la seua època. En aquest sentit, podem considerar que Ausiàs March és el primer poeta que, de manera ben clara, prefigura el Renaixement dins la cultura catalana. I ho fa dins l'esplendor del Regne de València, en el Segle d'Or de les nostres lletres.

Elements medievals i moderns en el «Cant espiritual» d'Ausiàs March

De tota l'obra d'Ausiàs March, el poema més extens, un dels més coneguts i, per descomptat, un dels més treballats és el seu «Cant

Ausiàs March, segons un retrat de la sala de personatges il·lustres del palau del Marquès de Dosaiçgues.

espiritual». El plantejament general del poema s'adiu molt més amb l'esperit del Renaixement que no amb el de l'Edat mitjana. En el seu «Cant espiritual» March expressa ben clarament dubtes al voltant de l'existència de Déu, al voltant de la transcendència, i al voltant de la possibilitat de conèixer què és el que Déu espera de nosaltres. Tots aquests elements no formen part, en absolut, de la cosmovisió medieval. A cap autor amb mentalitat medieval no se li hauria acudit de fer-se aquest tipus d'interrogació.

Sí que, en canvi, congenia bastant amb la que planteja el narrador Bernat Metge a *Lo somni*. No debades, Bernat Metge, membre de la Cancelleria Reial, és considerat com l'introduïdor de l'Humanisme a la literatura catalana.

Malgrat el plantejament generalment innovador, en el «Cant espiritual» d'Ausiàs March hi apareixen elements que encara ens porten directament a l'Edat mitjana. Per exemple, s'hi plasma descarnadament la por de l'infern:

«Perdona mi si follament te parle!
De passió parteixen mes paraules.
Jo sent paor d'infern, al qual faç
[via;
Girar-la vull e no hi disponc mos
[passos.

Mas jo em record que meritist lo
[lladre
Tant quant hom veu no hi
[bastaven ses obres.
Ton esperit lla on li plau espira:
Com ne per què no sap qui en carn
[visca».

Darrere la por a l'infern, emperò, hi apareix l'esperança de la salvació. Aquesta esperança ve apuntalada en múltiples demandes a Déu perquè el faci anar pel bon camí, perquè enforteixi la seua fe, perquè el porti per la bona via. I ho fa a partir del reconeixement de no haver portat una vida ordenada d'acord amb els principis religiosos.

«Ajuda'm, Déu, que sens tu no em
[puc moure,
perquè el meu cos és més que
[paralític!
Tant són en mi envellits los mals
[hàbits,
Que la virtut al gustar m'és
[amarga.
Oh Déu, mercè! Revolta'm ma
[natura,
Que mala és per la mia gran colpa;
E si per mort jo puc rembre ma
[falta,
Esta serà ma dolça pertinença».

La manca de confiança en la seua capacitat d'ajustar-se als pre-

Portada d'una de les edicions antigues de les obres d'Ausiàs March (Biblioteca Valenciana Digital).

ceptes religiosos i morals, fa que March arribi a pregar a Déu que li escurci la vida.

«Prec-te, Senyor que la vida
[m'abreuges
ans que petjors casos a mi
[enseguesquen».

Però, al cap i a la fi, March, amb els seus dubtes i les seues vacil·lacions, expressa la seua voluntat de creure. I, per tant, fa tot el que està en les seues mans, des de la sinceritat poètica, per no allunyar-se de l'ortodòxia de l'Església. Martí de Riquer ho expressa d'aquesta manera: «El gran valor del Cant Espiritual jau en la confessió sincera d'un home del qual sabem, pels seus escrits i per algunes dades de la seva biografia, que fou un pecador. Un pecador, però, que s'afanya a estudiar, analitzar i dissecar l'essència del pecat i dels seus pecats; que és capaç de confessar que no ama Déu com caldria que l'amés i que la seva fe no és prou ferma. Els ascetes i els místics de vegades expressen idees semblants, però ho fan des del

vessant de la santedat o de la vida santa, i es penedeixen de culpes i pecats que ens semblen escrupols exagerats.

Ausiàs March no és pas un sant, i ell ho sap més bé que ningú, però no dubta de la justícia de Déu i sap que, després de la mort, hi ha o bé dolor etern o bé glòria eterna. La seva fe pot vacil·lar, però per la seva ment mai no sorgí la més petita ombra de dubte sobre l'etern destí dels homes. Això fa del Cant Espiritual un document d'una humanitat intensa».¹

Malgrat la modernitat evident, en molts aspectes del cant espiritual d'Ausiàs March, comptam també amb elements indubtablement de caire medieval. Hi podem comptar el que expressava Martí de Riquer, amb relació a com resol el dubte sobre l'existència del més enllà i de la transcendència de l'ànima humana. Però apareix encara més clarament expressat a través d'una dicotomia estrictament medieval: la que es produeix entre la raó, que ens acosta inexorablement a Déu, i els desigs humans, que ens n'allunyen.

1. Martí de RIQUER. *Història de la literatura catalana*. Vol. 2. Ed. Ariel, pàg. 535.

Robert Archer, un dels editors més acurats de March, ho expressa en aquests termes: «Una altra idea en el pensament de March és la del bé. Tots els éssers busquen el bé, però l'home, criatura composta, s'inclina, a causa dels dos extrems de la seva naturalesa, a dues formes de bé, oposades entre elles. Mitjançant la raó, l'home sap que l'únic bé veritable és el que pot assolir l'esperit en acostar-se a Déu i en gaudir dels béns interiors de les virtuts. Però el seu aspecte carnal fa que cerqui el bé fugisser del cos a més dels altres béns forans que li pot donar el món (diners, fama i honor). March es presenta en la seva obra com algú que busca els dos béns oposats i arriba poques vegades a actuar d'acord amb allò que li dicta la raó».²

Ausiàs March es debat, doncs, entre les dues natures que els medievals atribuïen a la persona humana: la natura que emana de la divinitat, i que ens acosta als àngels, i la natura estrictament animal, que ens acosta a la resta de mamífers. I, si bé la fe de March no és tan ferma com Martí de Riquer arribava a creure (recordem la confessió del poeta en el sentit que «cathòlic só, mas la fe no m'escalfa»), tampoc no plantejava cap tipus d'alternativa, ni s'atrevia a discussions de més abast.

March va ser el poeta més influent de la literatura catalana del segle XV. Això, durant els segles posteriors, va ser un problema per a la literatura catalana, perquè, mentre entrava en un procés de satel·lització respecte de l'espanyola no mostrava l'energia necessària per articular alternatives a allò de destacat que ja havia posseït. Paradoxalment, la influència de March va dificultar que, durant els segles XVI i XVII, la literatura catalana es desenvolupàs dins uns esquemes propis. Va influir poderosament, això també cal reconèixer-ho, en la literatura castellana, puix ben aviat l'obra de

2. Robert ARCHER. *Pròleg a Ausiàs March. Obra completa*. Ed. Barcanova. Barcelona, 1997, pàg. 22.

March va ser traduïda al castellà.

Dit això, no es pot discutir que March va deixar per a la posteritat, a més de poemes magnífics, una actitud. I va ser aquesta actitud la que va donar lloc als posteriors cants espirituals que tenim, fins avui, dins la literatura catalana.

L'inici d'una tradició: cants espirituals posteriors a Ausiàs March en la literatura catalana

Diversos autors de la literatura catalana, autors que podem comptar entre els més preclars, han escrit poemes o volums sencers titulats «Cant espiritual». Podríem dir que el cant espiritual constitueix una mena de subgènere dins la poesia mística, religiosa, espiritualista, existencial...

Què tenen en comú els autors que han escrit llur «Cant espiritual»? Crec que si n'havíem de destacar un element, hauríem de convenir que allò que els uneix, a tots, des d'èpoques, posicions estètiques, posicions en la fe ben diferents, és la recerca de l'Absolut, la cerca de Déu, l'anhel (manifestat clarament o de vegades mig amagat) de transcendència.

Acostumam a dir que l'home és l'únic animal que sap que ha de morir. I això, igual que el llenguatge, la paraula per la qual som humans, ens fa una espècie única damunt la faç de la Terra. No sabem com coneixen les altres espècies, ni en quina mesura tenen o no noció de la mort. Ens ho inventam. Però sí que som conscients, ben clarament, del nostre pas fugaç per damunt la Terra. I aquesta consciència ens confereix, inexorablement, quelcom de ben especial. Sabem que som finits, encara que de vegades actuam i sentim com si hi haguéssim de romandre eternament. Sabem la nostra caducitat, i això moltes vegades ens angoixa i ens aboca a fer-nos mal de manera no cercada.

Qui no ha tastat el vertigen d'imaginar-se abocat a l'Eternitat? No podem imaginar un temps no finit en el qual nosaltres no hi serem. I això ens posa a tocar del

Ausiàs March.
Estàtua del poeta
a Gandia.

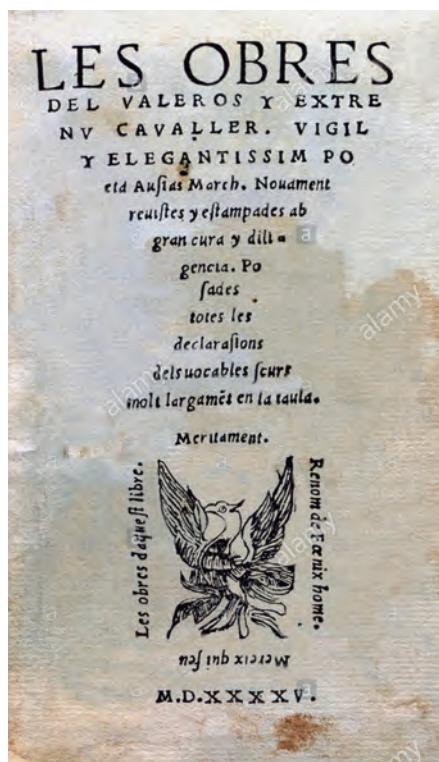
precipici. Ens duu a interrogar-nos i a demanar respostes, de vegades vehementment, sovint angoixadament.

Per què els cants espirituals els sentim tan nostres, al marge de quines siguin les nostres creences religioses? Probablement perquè no hi ha ésser humà que alguna vegada no s'hagi interrogat sobre les qüestions que plantegen. Tots ens hem interrogat sobre el pas entre la vida i la mort, sobre el significat de la mort, sobre si hi ha un més enllà, sobre com deu ser, sobre quin sentit té el nostre pas per la Terra, sobre la fugacitat de la vida, sobre on hem de dipositar les nostres esperances... Tots hem compartit, per tant, aquesta experiència amb els nostres autors. I això ens els aproxima, ens els fa una mica més nostres, ens els relaciona amb la nostra vida, amb els nostres interrogants (sovint també amb els nostres dubtes) més íntims.

Després d'Ausiàs March, i sovint inspirant-se en el seu, tenim els cants espirituals de Jacint Verdaguer (encara que ell no el

titulàs específicament «Cant espiritual», sinó «Sum vermis»), de Joan Maragall, de Blai Bonet, de Josep Palau i Fabre, d'Antoni Ferrer Perales i de David Jou.

En la majoria dels ordres de la vida, la personalitat de Verdaguer, quatre segles després, és força diferent de la d'Ausiàs March. Persona de fe, amb la vida posada al servei de Déu, profundament arrelat a la terra, de costums i tarannà molt encarnat en el *Volksgeist* català, Verdaguer no pot plantejar dubtes en el sentit en què ho feia el poeta valencià. Però tenim en ell, així mateix, una persona inquieta, una persona que busca i cerca i que mai no acaba de trobar el lloc segur on reposar. I és en aquest context que hem d'entendre el seu «Sum vermis», el seu cant espiritual no reclamat amb aquest rètol... La tendència a interrogar-se i a plantejar-se qüestions de gran abast agermana els dos poetes. Literàriament, com és obvi, els enllaça el fet que, després de tres segles de Decadència, Verdaguer entroncarà amb el nostre Segle d'Or

Tapa de la tercera edició de l'obra d'Ausiàs March, impresa a Barcelona el 1545 per Carles Amorós.

i, al bell cor de la Renaixença, en reprendrà la continuïtat. No hi ha cap altre gegant de la nostra poesia, entre March i Verdaguer. I, que jo conegui, tampoc no hi ha cap altre cant espiritual, entre l'un i l'altre.

A «Sum vermis», Verdaguer estableix un diàleg amb Déu en què planteja, fonamentalment, moltes coses referides a la terra. Es troba en la seua etapa de persecució, la qual donarà lloc als assaigs *En defensa pròpia*, una de les joies de la prosa catalana del segle XIX. Verdaguer, acusat d'heterodox i tot sentint-se acorralat, busca i cerca trobar forces apel·lant a la divinitat. Es reconeix com a no-res, en mans d'una voluntat divina que no acaba d'entendre. Però afirma estar disposat a tot el que hagi de patir perquè Déu ho vol així. I mostra la confiança més absoluta en la voluntat divina. I s'ofereix tot ell perquè Déu en faci allò que trobi més convenient. En molts aspectes, el «Sum vermis» de Verdaguer presenta una espiritualitat molt més naïf que no la d'Ausiàs March, segles enrere. Però la llengua amb què modula els seus sentiments fan de Verdaguer

un poeta colossal. No necessàriament l'educació sentimental i el domini del llenguatge han d'anar paral·lels.

Ben aviat, la llavor que van escampant Verdaguer i la seua generació germinarà en la nostra literatura. I d'aquest germen, en sorgirà el cant espiritual més conegut de la poesia catalana moderna (i d'un grau de popularitat eminentment superior al d'Ausiàs March). Em referesc, no fa falta dir-ho, al «Cant espiritual» de Joan Maragall. El gran poeta modernista no viu dissociat, com va ocórrer amb algun altre autor, entre la seua dimensió poètica, la dimensió cívica i la dimensió estrictament humana. Els articles de Maragall tenen molta poesia, i la seua poesia guarda una relació molt estreta, de vegades fins i tot cànvida, amb la vida.

Maragall, com molt pocs poetes en la literatura catalana, té aquella dimensió que el fa autènticament «poeta del poble». També la té Verdaguer, certament. En Maragall, aquesta dimensió ha adquirit un caire absolutament «nacional», en el sentit d'haver estat assumit pel conjunt de la comunitat d'una manera natural, espontània, sense embuts ni reserves.

Per això, el «Cant espiritual» de Joan Maragall forma part, ja, de la vida de generacions de catalans. Perquè ens el podem sentir pròxim tant per les preguntes que es formula, pels dubtes que planteja, com per l'anhel de transcendència amb què clou el poema. Es tracta d'un poema net, complex, entenedor per a la gran majoria de la gent, pròxim, que toca el cor, assumible, lluminós... El «Cant espiritual» de Joan Maragall està tocat per alguna cosa especial, que fa que la seua poesia vagi un esglaó més enllà del que podem entendre a l'hora d'anàlitzar-la o a l'hora de tractar-la acadèmicament. Deu ser això, ésser escollit per manifestar alguna mena de revelació?

En el «Cant espiritual» de Maragall, a més, hi traspua una mescla de panteisme i d'ortodòxia catòlica, de comunió entre totes les coses existents i Déu, per una banda, i de

voluntat de creure en un sentit ordenat i canònic, per l'altra. En molts ordres de la vida, Maragall presentava aquest tipus de contradicció o d'ambivalència. I segurament és aquest un dels aspectes que converteixen Joan Maragall en un poeta d'una dimensió universal.

No volem deixar fora dels nostres comentaris el *Cant espiritual* del mallorquí Blai Bonet. No es tracta, com en els casos esmentats anteriorment, d'un sol poema, sinó d'un volum de poemes que, d'acord amb el criteri de l'autor, es podien agrupar sota aquest títol. Certament, Blai Bonet estableix, a la seua manera, ben peculiar d'altra banda, un diàleg amb la divinitat, a fi i efecte d'interrogar-se a ell mateix, de mostrar-se, de donar sortida als seus neguits i d'expressar l'anhel de resoldre'ls. A través de la seua literatura, des del nostre punt de vista, Blai Bonet sempre va maldar per trobar aquella pau que ni el seu temps, ni el seu caràcter, ni les seues condicions vitals li brindaven. En aquest context, la recerca de Déu, el diàleg amb Déu, la reflexió sobre el més enllà constitueixen elements vitals de la seua obra. I sempre hi apareixen al costat de la recerca, diguem-ne, d'«un lloc al món», mentrestant.

El *Cant espiritual* de Blai Bonet és alhora fruit del seu temps, del temps difícil i complex en què li va tocar viure, però també de les pulsions que traspassen etapes històriques, perquè van directament relacionades amb la condició humana. Com que Bonet era un poeta sincer i un escriptor de raça, permet que un lector d'avui s'hi pugui acostar amb el mateix esperit que hom ho podia fer en el moment en què la seua obra era publicada.

Per la seua banda, Josep Palau i Fabre ens mostra el «Cant espiritual» d'un no creient que voldria creure i aboca en el seu poema l'ansia de quelcom diferent de la manca de creença. D'alguna manera, a través del poema, en responsabilitza Déu, d'això que ell sent com una mancança alhora que de vegades esgrimeix com un element d'affirmació. Es tracta d'un cant con-

tradictori, alhora un pèl agressiu i una mica retret, complex i carregat de sinceritat. Probablement en el cant de Palau i Fabre hi podem trobar moltes de les incògnites de la persona del nostre temps. I ens el podem sentir pròxim, independentment de quina sigui la nostra posició en relació amb la transcendència.

D'Antoni Ferrer Perales, poeta valencià no tan conegut com la resta de reportats, podem dir que el seu poemari *Cant espiritual* toca, com el conjunt de la seua poesia, un element absolutament primigeni de la condició humana, un element que ens fa tocats per la divinitat, que és el fet de posseir el llenguatge (la llengua, les llengües...). Al principi fou la paraula, i és la paraula el que ens ha fet humans. I Ferrer Perales s'aboca a aquest fet per cercar i trobar la transcendència, el sentit de la vida basat no només en la nostra presència efímera sobre la terra, sinó també en la recerca d'un més enllà.

I, finalment, tendrem també en compte el volum de poemes *Cant espiritual* de David Jou. Jou combina el poeta i el científic, l'home de fe i la persona profundament racional alhora. D'alguna manera, ha assolit, en el seu context vital, allò que hauria tret tant neguit a Palau i Fabre, o que hauria permès descansar el vell Ausiàs March. En el seu poemari, David Jou emprèn la recerca, entre moltes d'altres coses, dels aspectes humans del diví i dels aspectes divins de l'humà, confegint un nou àmbit a l'anàlisi de la persona humana, aprofundint en els aspectes més, diguem-ne, filosòfics de l'humanisme cristià.

March, el millor poeta europeu del segle xv

Ningú no dubta que Ausiàs March va ser el millor poeta del segle xv, el Segle d'Or de la nostra literatura. Però potser poca gent té en consideració el fet que no es poden posar gaires objeccions a l'afirmació que Ausiàs March és, també, el millor poeta de l'Europa del segle xv. És el millor poeta d'una literatura en transició, la catalana,

Làpida que cobreix les despulles del poeta Ausiàs March, a la catedral de València.

entre l'Edat mitjana i el Renaixement, però també fa aquest mateix paper en l'àmbit general europeu.

Certament, el segle XIV compta amb un geni com Francesco Petrarca, que posarà les bases de l'Humanisme, en el gloriós *Trecento* italià. Però bona part d'Europa encara era aliena a la influència que aquest monstre de la literatura hi havia d'exercir. I, per això mateix, en el dubitatiu segle XV europeu, Ausiàs March no només brilla amb llum pròpia, sinó que constitueix un far per a la poesia europea en general.

Aquest fet, pens que prou objectiu, ens hauria de portar a reflexionar ja no sobre la manca d'un cànon de la literatura catalana (que més o manco el tenim), sinó sobre la incidència de la literatura del país en la nostra societat. El fet que per a molts ciutadans d'Eivissa, de les Balears, de l'antic Regne de València, de Catalunya, March no sigui un poeta prou conegut ens ve a demostrar la nostra manca d'autocentrament nacional. Em sembla elemental que qualsevol anglès ha de conèixer de memòria alguns versos de Shakespeare i ha d'haver assistit a la representació d'alguna de les seues obres teatrals. O n'ha d'haver llegit ni que siguin fragments. Que qualsevol ciutadà de França ha de saber alguna cosa de personatges com Molière o Balzac. Que a Itàlia tothom ha de saber recitar alguns

versos de la *Divina Comèdia* de Dante Alighieri (si fins i tot a l'Estadi Giuseppe Meazza de Milà hi ha versos d'aquesta obra magna als vestidors dels rivals, per posar-los la por al cos!). Que els espanyols han de conèixer alguna cosa del Quixot i que mínimament els ha de sonar el nom de Cervantes.

Essent així, per quins set sous els ciutadans de cadascun dels països de llengua i cultura catalanes no hem de tenir referències, com a mínim, de Ramon Llull i d'Ausiàs March?

La resposta a aquesta pregunta ens donaria moltes claus per entendre la situació en què ens trobam. I també de què hem de fer per sortir-nos-en. En els dos sentits del terme.

Bibliografia

- ABRAMS, Sams (2001). *Cants espirituals catalans*. Ed. Claret: Fundació Joan Maragall: Barcelona.
- ARCHER, Robert (1997). *Pròleg a MARCH, Ausiàs. Obra completa*. Ed. Barcanova: Barcelona.
- FERRATÉ, Joan (ed) (1979). *Les poesies d'Ausiàs March*. Editorial Quaderns Crema: Barcelona.
- RIQUER, Martí de-Antoni COMAS (1983). *Història de la literatura catalana*. Vol. 2. Ed. Ariel: Barcelona.

BERNAT JOAN I MARÍ ■